

УДК 316.32:323.1(477)

Лосев І. В.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Статтю присвячено розгляду питань, що зазвичай залишаються поза увагою дослідників. Це питання національно-політичних ризиків і небезпек у процесі розбудови громадянського суспільства, які можуть спричинити глибоку кризу державності.

Запропонована стаття фактично вперше розглядає негативні аспекти громадянського суспільства в етнополітичному сенсі. Адже цей тип суспільства не лише розв'язує проблеми, але й створює нові. На жаль, в українській науці останніми роками панує апологетичний підхід до проблематики громадянського суспільства, тому автор не може навести останні дослідження і публікації, що розглядали б ризики цієї форми суспільного устрою, оскільки таких досліджень і публікацій немає. Саме тому автор змушений взяти на себе розгляд внутрішніх суперечностей цього типу суспільства.

Сьогодні розмови про громадянське суспільство є політичною модою. Звісно, будь-яка мода є вимогою часу. Тим більше важливо придивитися уважніше до реального змісту поняття «громадянське суспільство» взагалі, а також його культурно-історичних модусів та можливих конкретно-регіональних специфікацій.

Якщо не занурюватися у термінологічні тонкощі, «громадянське суспільство» - це особливий тип суспільства, що умовно протистоїть державі, сприймаючи її лише як знаряддя реалізації своїх інтересів, як такого собі найманого працівника суспільства, що має надати йому певний обсяг послуг. Тобто громадянське суспільство - це все, що виходить за межі держави як інституту. Однак ідеться не про якусь соціальну всезагальність, що в цьому контексті неминуче прирівнюватиметься до позбавленої визначеності аморфності, а про певну структурованість, про систему асоціацій, груп, соціальних форумів та

представництв. Суспільство лише тоді може створювати якийсь коридор повноважень для держави, коли воно не є розпорошеним, адже розпорошене суспільство приречене бути жертвою державного «Левіафана». «Суспільство взагалі» є порожнім й навіть від'ємним поняттям супроти держави. Більше того, саме таке аморфне суспільство вимагає авторитарної, а інколи й просто тоталітарної держави, покликаної компенсувати суспільну безпорадність як у дії, так і в елементарній артикуляції своїх інтересів. Громадянське суспільство, таким чином, це суспільство активне і відповідальне, що виступає коли союзником, коли опонентом держави, але ніколи, в жодному разі не відмовляється від своєї частки відповідальності за дії країни. В тоталітарних системах індивіди і цілі верстви населення можуть сховатися за власною соціальною мізерністю, покладаючи як усі повноваження, так і всю відповідальність на державу, що може діяти автономно і навіть незалежно від суспільства, претендуючи водночас на більш чи менш удавану «всенародну підтримку».

Громадянське суспільство є відповідальним за політику держави як усередині країни, так і на міжнародній арені саме тому, що воно може й повинно впливати на цю політику і формувати її.

Але, називаючи усі ці характеристики громадянського суспільства, ми створюємо досить-таки абстрактну модель поза часом і простором. Ми описуємо такий собі універсальний механізм функціонування суспільства, що його можна застосувати скрізь і завжди, й саме тому не

можна застосувати ніде і ніколи конкретно. Тобто ми потрапляємо у стару, ще гегелівську пастку антиномії «логічного-історичного». Адепти громадянського суспільства часто-густо пропонують нам ідеальний логічний конструкт для всіх часів та народів. Однак за прискіпливішого спостереження цей нібито універсум насправді виявляється більш чи менш точною моделлю якогось конкретного західного суспільства, що робить ще складнішим його застосування до реалій східноєвропейських, не кажучи вже про азійські. Зокрема, досить часто так зване «громадянське суспільство» насправді є теоретичним інобуттям сучасного американського суспільства. На практиці ми бачимо, що суспільства, які претендують на статус «громадянських», є дуже різними, незважаючи на уніфікаторські тенденції у пропаганді adeptів цього типу соціального устрою. Подібні зусилля звести реальну різноманітність буття різних людських суспільств до спільного знаменника одного «ідеального» ставлять знак тотожності між поняттями: «громадянське суспільство - американське суспільство». В цьому контексті дуже корисно розібратися, як співвідносяться категорії: демократичне суспільство - громадянське суспільство. Це синоніми чи між ними є неповна подібність чи, може, часткова подібність? Чи є будь-яке демократичне суспільство громадянським і чи є кожне громадянське - демократичним? Якщо в країні є Конституція, розподіл влади, багатопартійність, вільна преса, права людини, регулярні вибори, незалежний суд - то навіщо ще якесь громадянське суспільство? Можливо, опоненти скажуть, що без ініціативного громадянського суспільства всі ці механізми демократії не працюватимуть, залишаючись оболонкою без змісту, тілом без душі. І тут вони, напевно, матимуть рацію. Адже в нашій країні усі вищенаведені механізми ми маємо, проте у них є одна вада: вони не працюють. Інколи стверджують, що про громадянське суспільство можна говорити там, де суспільство сильніше за державу і диктує державі. Але є чимало демократичних країн (їхня демократичність не викликає жодних сумнівів), де існує дуже сильна держава і громадяни не бажають її послаблення. Навіть в «ідеальному» американському суспільстві не спостерігається слабкої держави, і, як свідчить практичний досвід, шли виникає реальна загроза стабільності та інтересам (не завжди загальнолюдським) «великої республіки», її керманичі (підтримувані більшістю нації) діють надзвичайно жорстко, не обтяжуючи себе деклараціями, хартіями і забобонами міжнародного права. Сьогодні

є кілька країн з вельми різними системами соціальної самоорганізації націй. Наприклад, важко визнати Японію авторитарним чи тоталітарним суспільством, швидше за все це справді громадянське суспільство, бо базується на традиційних національних елементарних спільнотах сусідсько-кланово-сімейного типу. Але там існує дуже сильна й авторитетна держава, існують свої уявлення про межі прав індивіда, своє ставлення до іноземців та можливої міграції на острови, своє сприйняття претензій всіляких меншин.

Досить сильна держава традиційно існує у Франції. Щодо Європи слід також додати, що майже всі її нині демократичні країни пройшли стадію національної держави і через свою громадянськість у сучасний момент не втратили національну визначеність.

Таким чином, досить поширена в українській академічній і політичній сфері тенденція протиставлення національної держави та громадянського суспільства не є виправданою, бо логічний конструкт громадянського суспільства як такого реалізується лише в системі конкретно-історичного. Громадянське суспільство завжди має якусь національно-культурну визначеність: французьке суспільство, за всієї громадянськості, є саме французьким, а не німецьким, американським чи японським.

А національна держава - це спосіб реалізації громадянського суспільства. Адже й громадянське суспільство має свої специфічні інтереси, що далеко не завжди збігаються зі специфічними інтересами інших громадянських суспільств. Знаряддя захисту і практичного втілення прагнень громадянського суспільства є держава. І тому слід враховувати, що кожне громадянське суспільство буде зберігати свій національний характер і всіляко опиратися намаганням нав'язувати нібито універсальні, а насправді національно-специфічні схеми інших суспільств.

Не можна не враховувати й нерівномірність розвитку різних країн. Є держави, де елементи громадянського суспільства формуються протягом століть, а є такі, де сьогодні це лише починає обговорюватись. Таким державам не можна висувати вимоги з позицій досягнень власного багатовікового розвитку. Є держави, що пережили не лише тоталітаризм, а й століття колоніалізму з неминучими у такому випадку етнокультурними, соціальними, мовними і психологічними деформаціями. І вже не варто казати про небезпечність навіть з найкращих міркувань тотальної уніфікації різноманітного світу. Саме таке прагнення виступає модерним інобуттям світового панування. Проте невдача проекту

«Rex Romana» віщує і невдачу проекту «Rex Americana». Принаймні досі світове панування, а точніше - спроба його встановлення закінчувалася крахом. З причин не лише морального характеру. Керувати світом означає відповідати за всі біди світу, та й правління надзвичайно складними світовими процесами з одного центру - неможливе. Світ, за визначенням, є погано керованою системою. І ще один, не дуже приємний для прихильників такого управління (щонайменше на рівні накидання зразків для наслідування), але вельми важливий момент: історія свідчить, що кожен претендент на глобальне керівництво об'єктивно, незалежно від суб'єктивних бажань, всупереч власній волі виконує функцію об'єднання решти світу. Об'єднання проти себе.

Формування громадянського суспільства дуже складний і тривалий процес. І чим важчою і драматичнішою була історія нації, тим важче формуватиметься у неї система демократичних громадських асоціацій, тим більше несподіваних і протилежних запланованим результатів може бути. Таке суспільство не може виникнути негайно за наказом, внаслідок зовнішнього тиску і примусу, хоча спокуса така у поширювачів ідей, на жаль, є. Абстрактні принципи громадянського суспільства в процесі їх втілення в життя під тиском специфічної практики конкретної країни можуть перетворюватися на свою протилежність. Права людини можуть належати лише одній групі населення на шкоду іншим. Право на політичну діяльність може стати правом на руйнацію держави в інтересах інших держав, свободи одних засобом придушення свободи інших верств, спільнот і окремих осіб.

Наприклад, боротьба деяких громадян України, зокрема чиновників, за право не володіти українською державною мовою є замахом на право українця на рідне мовно-культурне середовище на землі власної країни, на його право зберігати свою етнічну ідентичність. Показово, що в цій боротьбі за право ігнорувати мову корінного народу деякі державні службовці в Україні посилюються на права людини і принципи громадянського суспільства.

Природні ускладнення формування громадянського суспільства значно посилюються, коли йдеться про накладання його схем на країни постколоніальні.

Україна в етнополітичному та етнокультурному відношенні є країною постколоніальною. У цьому сенсі вона суттєво відрізняється від колишніх сателітів СРСР, що мали формальну незалежність: Польщі, Чехії, Угорщини. Саме тому в Україні чимало проблем набувають особливої, не дуже

зрозумілої решті європейців зі сталими державними формами, конфігурації. З огляду на це, Україна типологічно ближче до тих постколоніальних країн Азії та Африки, що не спромоглися подолати постколоніальну спадщину у різних сферах свого життя. Зокрема, вельми специфічно окреслюється в Україні проблема прав етнічної більшості та етнічних меншин: адже в Україні саме етнічна більшість - українці (78 % населення країни) у більшості регіонів держави перебуває у становищі дискримінованої культурної, мовної та релігійної меншини (за винятком західної частин національної території та подекуди Києва). Постколоніальна адміністрація, що зробила свою кар'єру завдяки приналежності до панівної імперської мови і культури, всіяко гальмує процес національної емансипації та мовно-культурного самовизначення українців.

Найяскравішим проявом цього є мовна ситуація сучасної України. Мовне питання завжди було в Україні гострим політичним питанням. На карті України можна знайти регіони як з відносно задовільним станом функціонування державної української мови (Галичина, Волинь, подекуди Закарпаття, Буковина), так і з незадовільним (Київ), дуже незадовільним (Центр, Схід, Південь). І навіть є регіони, де українська де факто заборонена, будь-які спроби її розвитку блокуються владою і проімперськими політичними силами: Донбас, Крим.

Незважаючи на 10-ту статтю Конституції України, де сказано: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [1], на практиці українська не стала державною. Будь-які намагання реалізувати цю норму Конституції наражаються на згуртований опір імперських сил, що активно спекулюють на ідеях громадянського суспільства, прагнучи увічнити колоніальні порядки у сфері мовної та культурної політики, вищість мови метрополії та другорядне становище української.

Не хочуть брати до уваги й потреби інших етнічних груп, крім російської. Наприклад, в Автономній республіці Крим, де передбачався у період створення автономний статус для всіх кримчан, незалежно від етнічного походження, панують російська мова, культура, преса, освіта, бібліотека, радіо і телебачення. Національно-культурні проблеми українців та кримських татар не беруться до уваги. Якби експертна комісія із ООН чи ОБСЄ відвідала Крим і перевірила, скільки у відсотках припадає на 700 000 кримських українців українських шкіл, газет, книжок

у бібліотеках (рідною мовою), храмів українських церков, теле- і радіопередач, то висновок був би один: національно-культурна, мовна та релігійна дискримінація українців. Такі ж висновки було б зроблено і щодо задоволення національно-культурних проблем кримських татар. Автономна республіка Крим стала для українців і кримських татар чужим утворенням. Тому можна не дивуватися, чому зберігається постійна висока напруга міжнаціональних відносин у Криму.

Державні установи Криму 10-ту статтю Конституції України щодо вживання української мови не виконують цинічно і демонстративно. А тих, хто вимагає її виконання, піддають публічному ігноруванню. Приміром, в Криму у вас можуть не прийняти телеграму на пошті, якщо її написано українською мовою.

Українців Севастополя та Криму майже позбавлено можливості релігійного волевиявлення. Українській греко-католицькій церкві не виділяють землю для будівництва храмів, громади української православної церкви Київського патріархату не реєструють всупереч Конституції, що забороняє дискримінацію за релігійною ознакою.

Українці в Криму почуваються зацькованою національною меншістю навіть з погляду загальноновизнаних демократичних норм.

Вони є такими ж мешканцями регіону, як усі інші, вони є платниками податків, але стягнуті з них кошти майже виключно витрачають на розвиток російської освіти (від дитячого садка до університету, аспірантури і докторантури). Враховуючи те, що українці становлять майже 30 % населення автономії, наявність лише чотирьох українських шкіл із 592, що діють на теренах Криму, навряд чи можна визнати нормальним.

Улюбленим аргументом постімперської бюрократії в Криму на користь подальшої русифікації осіб неросійського походження є таке: «Вони самі не хочуть своєї мови і культури». Однак ці твердження спростовує досвід єдиної української гімназії в Симферополі, де багато років існує конкурс - п'ять дітей на одне місце. Важко назвати ще одну державу, де для того, аби здобути середню освіту (обов'язкову!) державною мовою, треба було б витримувати конкурс.

Протягом століть, найбільш інтенсивно в останні 70 років, в Україні цілеспрямовано і запрограмовано змінювали етнодемографічний склад населення і етнокультурну ситуацію. Нинішня культурна і мовна ситуація є продуктом тривалої колоніальної політики, а не чимось таким, що склалося історично та стихійно. В Україні є певні групи населення, пов'язані з колишнім імперським режимом, його мовно-культурною політи-

кою, і будь-які спроби замінити колоніальну ситуацію у цій сфері витлумачуються цими групами, що звикли до мовно-культурних привілеїв, як утиски. Водночас здійснюється реальна дискримінація носіїв української мови у регіонах, де найбільш відчутний вплив Росії. Навіть у Києві, у сфері бізнесу, вихованці Києво-Могилянської академії, носії української мови, які працюють у різних фірмах, через свою мовну ідентичність змушені або звільнятися з роботи, або переходити на російську мову. Це дискримінація за мовною ознакою всупереч Конституції України. Намагання імперських сил та проімперських верств в Україні унеможливити мовно-культурне відродження українського народу є фактично спробою поставити під сумнів українську державність і повернутися до імперських часів панування одного обраного народу над іншими. Прагнення нав'язати українцям російську мову як офіційно панівну спрямоване на скасування української національної ідентичності.

Як зазначає швейцарський політолог Урс Альтерматт, «для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери і принципові розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони скрізь жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити гомогенну мовну культуру на спільній державній території» [2].

Відсутність подібної гомогенної мовної культури часто позбавляє мешканців однієї території певного консенсусу з найважливіших питань, певної єдності, що тільки й перетворює громадян однієї спільної держави на націю. Без такого консенсусу важко створити єдине громадянське суспільство, можна створити лише кілька різних на теренах однієї держави з відповідними геополітичними наслідками.

Саме такою є ситуація в Україні, де увічнення мовного розколу шляхом спротиву поширенню державної української мови сприяє формуванню засад політичного і територіального розколу.

Важко не погодитися з київськими дослідниками: «З цього погляду мовна ситуація, що склалась в Україні у зв'язку з поширенням на її території зі столицею включно двох мов - української і російської, відрізняється від європейських стандартів. Цікаво, що майже половина опитаних киян погоджується з цим. На запитання «Чи відповідає вживання української мови в Києві мовній ситуації більшості європейських столиць?» близько 45 % мешканців столиці відпо-

віли заперечно і тільки близько 17% - ствердно (38 % не змогли визначитися з відповіддю)» [3].

Важко не погодитися з іншим твердженням цих авторів: «Загрозу, яку становить для цілісності держави поширення на її території двох мов у функції державних, підтверджує й досвід Канади, де сепаратистські настрої, характерні для франкомовної провінції Квебек, мало не призвели до її територіального відокремлення від решти країни, де вживається як офіційна англійська мова. На референдумі, проведеному в 1997 р., квебекським сепаратистам не вистачило лише 1% голосів для утвердження самостійної держави.

Таким чином, функціонування в одній країні двох офіційно закріплених мов, порушуючи мовно-культурну єдність її мешканців, стає джерелом постійного конфлікту між двома різномовними частинами населення, перетворюється на дестабілізуючий фактор суспільного життя» [4].

Імперські групи населення України, пов'язані з колишньою імперією мовою та культурою, через створені ними громадянсько-політичні структури (теж, між іншим, громадянське суспільство!) намагаються використовувати механізми громадянського суспільства з метою увічнення колоніального статусу України у сфері духовності і культури, збереження фактичного нерівноправ'я україномовних та російськомовних громадян на користь останніх.

Отже, в Україні є досить своєрідна ситуація використання демократичних норм для збереження антидемократичного, дискримінаційного щодо більшості населення країни становища.

Ідея послаблення держави і паралельного посилення громадянських організацій містить серйозні внутрішні суперечності, що провіщають вельми небезпечні наслідки. Власне, йдеться про нове прочитання відомої формули Антуана де Сент-Жюста: «Чи може бути свобода для ворогів свободи?». Чи можуть бути можливості громадянського суспільства для ворогів громадянського суспільства? Чи варто надавати права функціонування шовіністичним, антисемітським, расистським об'єднанням та організаціям? У цьому контексті можна навести деякі історичні приклади. У 1938-1939 рр. нацистські організації судетських німців, скориставшись політичними ліберальними нормами демократичної Чехословаччини (де німецька національна меншина мала помітні привілеї порівняно з чехами та словаками) сприяли знищенню цієї держави, а разом з нею чехословацького громадянського суспільства. Показово, що організації судетських німців виступали під гаслом

захисту своєї меншини від уявних утисків з боку «чеських націоналістів».

Україна має свою власну «судетську проблему» - проблему політизованої і керованої з-за меж держави частини російського населення, що обурене самим лише фактом існування держави України і національною емансипацією українців. Ця імперсько-колоніальна верства напрочуд вправно використовує гасла громадянського суспільства, аби не допустити реального урівноправлення з корінним населенням і зберегти фактично несумісні з ідеалами громадянського суспільства форми соціальної організації та національно-культурної політики. Як справедливо зазначає український дослідник: «...російський націоналізм в Україні не є реакцією групи на дискримінацію з боку більшості. Навпаки, він домагається збереження панівного статусу меншості в мовно-культурній сфері» [5].

Діяльність цих організацій, враховуючи потужну фінансову, політичну, інформаційну, дипломатичну підтримку з боку Російської Федерації, може мати для України ті самі наслідки, що й діяльність судетських організацій для Чехословаччини.

І це не припущення. До Інтернету вже потрапив ухвалений Радою Федерації Росії 5 грудня 2001 року і підписаний президентом Росії Володимиром Путіним 17 грудня 2001 року (№ 6 - ФКЗ) текст закону: «Про порядок прийняття до Російської Федерації і утворення в її складі нового суб'єкта Російської Федерації». На жаль, світова демократична громадськість не помітила цього закону «про аншлюс», чи в російському варіанті: «про собіраніє земель». Це тим більш прикро, що цей закон чітко і зрозуміло декларує наміри Російської Федерації щодо інших країн Європи та Азії і, безперечно, матиме фундаментальні наслідки для всієї світової політики.

У статті 1-й глави 1-ї цього закону сказано: «Прийняття до Російської Федерації нового суб'єкта - процедура, що передбачає зміну складу суб'єктів Російської Федерації внаслідок приєднання до Російської Федерації іноземної держави або її частини» (переклад - *авт.*).

У статті 3-й сказано: «Прийняття до Російської Федерації і утворення у її складі нового суб'єкта здійснюється на добровільній основі».

Тоталітарний СРСР мав величезний досвід організації «добровільної згоди» на приєднання Литви, Латвії, Естонії, Бессарабії і, якби не відчайдушний спротив фінів, - Фінляндії. Оскільки нинішня ситуація в Європі та світі дещо інша, то тут застосовуватимуться механізми «громадянського суспільства», численні сателітні орга-

нізації, псевдоструктури, квазіасоціації тощо. Саме вони, розгортаючи бурхливу діяльність, демонструють добровільне бажання сусідніх з Росією держав та їхніх народів стати суб'єктом Російської Федерації. Очевидно, що цей закон насамперед спрямовано на інтеграцію імперії і повернення до її складу колишніх республік СРСР, а нині незалежних держав. «Громадянське суспільство» в цьому регіоні світу надає необмежені можливості для каналізування антидержавних реставраційно-імперських настроїв у широкий псевдонародний рух. Будь-які ж спроби законної влади у рамках Конституції та чинного законодавства протистояти антидержавним угрупованням наражатимуться на блокуючі дії та заяви як Росії, що стає на імперський шлях розвитку, так і країн «традиційної демократії». Таким чином, нові незалежні держави будуть під прапором «громадянського суспільства» позбавлені елементарного права на самооборону, на самозахист. Це тим більш несправедливо, що провідні держави Заходу повністю використовують це право, коли йдеться про їх власну безпеку і стабільність. Демонстрація подібних подвійних стандартів не додає симпатій до західних політичних моделей і змушує країни східної Європи приймати їх під тиском, а не внаслідок внутрішнього переконання.

Подібні реставраційні імперські зусилля щодо України значно полегшуються тим, що, підпорядкувавши собі інформаційний простір України (російське телебачення тут вільно поширюється, українські канали здебільшого теж контролюються Москвою, така ж ситуація у радіоефірі, в друкованих ЗМІ, шоу-бізнесі тощо), колишня метрополія має далекосяжні можливості маніпулювати свідомістю українців та формувати потрібну їй громадську думку.

Як зазначають уже цитовані дослідники «...втрата свого інформаційно-культурного простору є найбільшою поразкою української демократії за роки незалежності. Перехід українських мас-медіа під контроль колишньої метрополії перетворив найпотужніші потенційні джерела впливу на масову свідомість населення з державотворчих на руйнівні. Електронні та інші засоби масової інформації України стали ефективними новітніми провідниками російської культури, ментальності, поведінкових стереотипів» [6].

На початку ХХ ст. Українську Народну Республіку було знищено під гаслами соціалізму і пацифізму, що були тоді дуже модними в Європі, і не лише Східній. Досить-таки романтичні заклики соціалістичної революції причарували багатьох воїнів Антанти. Однак закінчилося все це

зовсім іншими ефектами, від наслідків яких людство не може отямитися й дотепер.

Якщо у США, Канаді, Західній Європі громадянське суспільство може втілюватися і втілюється у живу тканину соціального буття окремо, у чистих лабораторних умовах, то практичне його втілення в умовах постколоніальних і посттоталітарних країн на просторах колишнього СРСР є надзвичайно ризикованим експериментом, котрий згубно здійснювати, керуючись лише безвідповідальним ентузіазмом.

Як відомо, широка, безмежна Веймарська демократія і необмежені права асоціацій (від товариства рибалок до загонів СС) закінчилися однією з найстрашніших в історії людства диктатур, що була загрозою для цілого світу. Про це варто ніколи не забувати, закликаючи до соціальних експериментів на сході Європи, на межі Європи й Азії.

Громадянське суспільство не можна вважати рецептом, а тим більше гарантією соціального успіху. Це не ключ до розв'язання найскладніших економічних та соціальних завдань сучасності. Навпаки, практика наводить дуже багато прикладів, коли ці проблеми вирішуються за допомогою інших механізмів і часом вирішуються ефективніше. Досить згадати хрестоматійний приклад професора Каротерса. Він звернув увагу своїх читачів у книжці «Критичний погляд на громадянське суспільство» на відомий факт південнокорейського економічного дива, що було збудоване на основі придушення громадянського суспільства, передусім трудового сектора. Натомість Бангладеш – країна з розвинутим громадянським суспільством, з тисячами НУО, груп інтересів і організацій соціальної служби, що діють на державному і місцевому рівнях.

Однак ця різноманітність неурядових організацій (НУО) не призвела до зростання громадського добробуту. Бангладеш залишається однією з найбідніших країн у світі з рівнем доходу на душу населення менше ніж 350 доларів на рік.

Рясна мережа НУО в Чилі не врятувала країну від руйнівної кризи та прірви можливої громадянської війни. Військова диктатура чилійських генералів зуміла подолати економічну кризу та встановити елементарний спокій в країні, і нинішній стан економіки та соціальної сфери у цій державі для Латинської Америки можна визнати задовільним. А за часів президента Альенде всілякі НУО як лівого, так і правого спрямування лише сприяли атмосфері хаосу і паніки в Чилі.

Хто може стверджувати, що громадянське суспільство – то єдиний і приречений на всі

шлях до всебічного соціального та економічного розквіту? Подібне припущення не доведено ані теоретично, ані практично. Громадянське суспільство вимагає високого освітнього цензу переважної більшості громадян, їх підвищеної соціальної активності та відповідальності, наявності матеріальної бази та вільного часу - все це атрибути заможного, високо розвинутого суспільства. Таких суспільств нині на планеті не більше трьох десятків з 200 держав.

Крім того, громадянське суспільство не таке вже й незалежне від держави, як про це заявляють. Чимало НУО «сидять на голці» уряду, отримуючи фінансову допомогу.

Порівняльний аналіз некомерційного сектора, що спонсується університетом Джонс-Хопкінс, свідчить, що уряд є практично вдвічі більшим джерелом доходу для американських некомерційних організацій, ніж приватні внески, незважаючи на наявність в Америці безлічі фондів і програм фінансування.

Ідея громадянського суспільства, що настирливо нав'язується усім як магічний засіб порятунку людства, дуже нагадує чергову політичну моду чи то навіть заклики партійного керівництва СРСР до посилення соціалістичної демократії, участі кожного громадянина (кожної куховарки) в управлінні державою і громадянськими справами. Коли ці ідеї надходять від поважних представників найрозвинутіших країн Заходу, це свідчить лише про глибоке й принципове нерозуміння ситуації, що існує за межами західного світу, про деякий вихідний заходоцентризм, про нездатність розуміти інших як таких, як певну самоцінність, а не погіршену копію західних інституцій. Може йтися навіть про відсутність політкоректності щодо інших культурних регіонів світу.

Автор цієї статті дозволить собі прогнозування: у найближчі 20-30 років концепцію громадянського суспільства буде дещо підзабуто, як підзабули концепцію «технотронного суспільства», «кінця історії» тощо. Виявиться, що позитивні креативні можливості громадянського суспільства у соціальній сфері були значно перебільшені, ажіотаж зникне, поступившись місцем спокійному аналізу реальних переваг та хиб цієї форми соціальної організації людей.

Книга Каротерса є одним з перших свідчень того, що тверезе розуміння громадянського суспільства перемагає невинуватене захоплення. І це тверезе розуміння заявляє нам, що громадянське суспільство, його структури можуть бути використані не лише з конструктивною, а й з руйнівною метою. В цьому сенсі варто навести проци-

товане Каротерсом дотепне зауваження глядача Деvida Ріффа щодо подій в Боснії: «Радован Караджич (якого розшукує зараз міжнародний трибунал із воєнних злочинів. -Прим. авт.) в той незвичайний час настільки правильно уявляв очікування простих сербів, що мав практично достатні підстави уважатися представником громадянського суспільства разом з Вацлавом Гавелом».

Громадянське суспільство виступає як добро або як зло залежно від того, куди саме воно спрямовує свою енергію. А хіба суспільство Радянського Союзу не було «громадянським»? Не кажучи вже про тисячі товариств, гуртків, груп за інтересами, спортивних, ветеранських, молодіжних, жіночих, дитячих, профспілкових, медичних, наукових об'єднань. Існувала навіть така відсутня у багатьох західних країнах форма звернення, як «громадяне», «громадянин», «громадянка». Між іншим, саме це громадянське суспільство виходило на вулиці радянських міст у добу терору з вимогою смертної кари для ворогів: «розбити собачі голови контрреволюціонерів!» І то справді був голос народу. А дещо пізніше, у 50-ті роки, громадянське суспільство вимагало фізично знищити лікарів-євреїв (які нібито труїли видатних діячів партії та уряду), підтримуючи усі найбрудніші антисемітські кампанії Кремля. Тому вираз «громадянське суспільство» сам по собі нічого нам не пояснює, все залежить від того, про які саме сегменти цього суспільства йдеться.

Конкретно в умовах нинішньої України ідеали правової держави, демократії, прав людини, громадянського суспільства часто-густо використовуються підривними елементами в інтересах усебічного саботажу розбудови держави, збереження колоніальних пріоритетів у гуманітарній політиці. Зокрема, активно експлуатується теза про необхідність рівноправної конкуренції двох культур: української та російської без будь-яких державних підтримуючих дій. На практиці це означає формально-юридичне увічнення величезного фактичного нерівноправ'я культури колишньої колонії і привілейованої культури колишньої метрополії. Заслугує на увагу⁷ той факт, що подібна теза вже використовувалась у більшовицько-імперській культурній політиці Москви в Україні 20-30-х рр. ХХ ст.; російські урядовці, які становили величезну більшість державного апарату в Україні, виховані за царизму та військового комунізму в ненависті до України, не були іншими і за пізнішого советського режиму, їх кадр був лише доповнений українським елементом та пересипаний інспекційним, але так само московським, комісарським складом.

Ця армія безвідповідальних людей на партійній гасла зважала лише настільки, щоб не опинитися з ними в очевидном⁷ конфлікті. В душі ж вони вважали советську національну політику за хибну, за вимушену безсиллям Росії, тим самим образливу для неї. Вони лише чекали слушного часу, щоб викинути її за борт, а поки що свідомо її саботували.

Тепер на цю армію фактичних носіїв влади мало бути кинуте гасло боротьби двох культур - роби як хочеш! Це означало при московському складі державного апарату та партії - русифікуй! Та такий ефект і мала комуністична московська верхівка в Кремлі.

Перед світом - чисті, як лелії, оборонці свободи, перед своїм громадянством - продовжники діла Івана Калити. [7]

Це реакція сучасника на виступ секретаря ЦК КП(б)У Д. Лебеда на київській партійній конференції, який було оприлюднено в журналі «Комуніст» від 23 березня 1923 року. Саме такої позиції вимагають від українського керівництва деякі сегменти нашого громадянського суспіль-

ства. Вони також виступають за підпорядкування (всебічне!) держави Україна Москві, за вступ до союзу з Росією та лукашенківською Білоруссю за абсолютної гегемонії Кремля.

В Україні існує реальна загроза розвитку значних сегментів громадянського суспільства за «судетським зразком», що може спричинити розкол країни, її розпад та громадянську війну. Між іншим, такий розвиток вже мав місце у Косові, де місцеві сепаратисти створили паралельну громадянську систему освіти, охорони здоров'я, юстицію тощо, себто створили паралельне югославському громадянське суспільство.

Усі ці етнополітичні ризики слід мати на увазі, коли йдеться про конкретну країну в проблемній геополітичній зоні, особливо коли йдеться про країну молоду і постколоніальну, що й дотепер перебуває під значним впливом колишньої метрополії, що не позбулася імперсько-реваншистського потенціалу. Найкращі наміри теоретиків громадянського суспільства на практиці далеко не завжди дають найкращі результати.

1. Конституція України.- К., 1996.- С. 6-7.

2. *Альтерматт Урс.* Етнонаціоналізм в Європе.- М.: Основа, 2000.- С. 112.

3. *Залізняк Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній.-К.: Наук. думка, 2001.-С. 6.

4. Там само.- С. 7.

5. *Майборода О.* Російський націоналізм в Україні (1991-1998 рр.).- К.: Знання, 1999.- С. 25.

6. *Залізняк Г., Масенко Л.* Вказ. праця.- С. 48.

7. *Николишин С.* Культурна політика большевиків і український культурний процес // На чужині.- 1947.- С. 14.

I. Losev

ETHNOPOLITICAL RISKS OF CIVIL-SOCIETY FORMATION IN UKRAINE

The paper is dedicated to some problems, which are usually omitted by specialists, such as a problem of national-political risks and dangers during the processes of civil society formation that could resist the deep crisis of state system.